

njih stoječe stvari ali ideje. Nič ne sme biti izven teh ljudi, zakaj vse, kar je zunanje, tekst slabi in vodi v obrobnost. Ljudje se morajo močno ljubiti, sovražiti in absorbirati vse vmesne stvari.«

Če upoštevamo izredni telesni in duševni položaj Matkove Tine, ljubezen, v kateri se človek raztrga, dalje to, kako postanejo ljudje v burni zgodovinski situaciji drug drugemu smrtna usoda, in zlasti še, če imamo v mislih ves način, kako Pregelj o tem pripoveduje: nočno, največkrat baladično vzdušje, ki izvira iz dramatične igre človek in prostor, iz prelomov viharne zvočnosti v popolno tišino in obratno, vrsto grotesknih vizij in prizorov, vso sunkovitost in ekspresivnost verbalno-prepozicionalno-substantivnih zvez, z eno besedo, če imamo v mislih ves način pripovedovanja in upodobljenost življenjske resničnosti, upravičeno sklepamo, da ta resničnost in ta način v osnovnih dimenzijah nista toliko realistična, kolikor sta ekspresionistična. S pridržkom, ki zadeva Pregljev nedosledni odnos med življenjsko stvarnostjo in umetniško resničnostjo, lahko potemtakem štejemo Matkovo Tino za umetniško uspel tekst slovenskega ekspresionizma.

Jože Toporišič

FONETIKA, FONOLOGIJA IN PRAVOREČJE V SP 1962

Problematika tega sestavka raste iz naslednjih poglavij SP: iz Navodil za uporabo (str. 5—8), iz Govora in pisave (str. 13—27), iz O pogovornem jeziku (str. 27—28), iz Poudarka in Deljenja besed (str. 28—33) in seveda tudi iz drugih poglavij uvoda in iz slovarskega dela, kolikor pač zadevajo tematiko našega naslova.

Slovenski pravopis 1962, kot znano, ni le pravopis, temveč iz ne docela opravičljivih razlogov tudi pravorečje, slovar slovenskega sodobnega knjižnega jezika in vsaj rahlo še stilski svetovalec. Kakor pravi Navodilo za uporabo, sloni nova izdaja Slovenskega pravopisa na načelih njegovega predhodnika iz l. 1950, le da je na vseh zgoraj omenjenih področjih izčrpnjša. V uredniškem odboru so bili praktično vsi kakorkoli s sodobnim knjižnim jezikom ukvarjajoči se profesorski predstavniki sedaj že bolj starega kakor srednjega rodu: Anton Bajec, Rudolf Kolarič, Lino Legiša, Janko Moder, Mirko Rupel, Anton Sovre, Matej Šmalc, Jakob Šolar in France Tomšič. Ker v SP ni nikjer rečeno, kakšen je delež katerega naštetih, tj. kateri izmed njih je odgovoren ali predvsem odgovoren npr. za pravorečna določila, kateri za pravopis, kateri spet za slovar in navete pri izbiri besed itd., bodo sledeče pripombe glede v okvir našega naslova spadajočih določil SP zadevale žal pač celotni uredniški odbor, čeprav je upravičeno domnevati, da vsi imenovani niso strokovnjaki prav na vseh področjih vednosti, ki jih SP 1962 prinaša slovenski javnosti in tudi splošnemu znanstvenemu svetu. Te vednosti želimo obravnavati tukaj glede na to, ali so jasne, medsebojno povezane in utemeljene, celotnost obravnavanega predmeta upoštevajoče in prav zaradi tega učinkovite in neprotislovne.

Novi pravopis je v svojih določilih obširnejši, kakor je bil stari, prav tako pa se od le-onega močno loči tudi po načinu obdelave zadevnega gradiva: stari pravopis je npr. v svojem uvodu — ker je bil pač pravopis — obravnaval najprej pravopisne zadeve, novi obravnava najprej fonetične in pravorečne; stari pravopis se je omeje-

val na najnujnejša pravorečna pravila, v novem se poleg teh nekako osamosvaja fonetika oz. fonetska spekulacija; stari pravopis je na priliko govoril samo o glasovih kot takih, novi upošteva tudi njihovo pomensko razlikovalno (tj. fonološko) funkcijo; stari pravopis se je opiral predvsem na pravorečne značilnosti Breznik-Ramovševega pravopisa (zanje je odgovarjal v prvi vrsti Ramovš sam s Škrabčevimi razpravami v zaledju), na Ruplovo Slovensko pravorečje (ki je sámo tudi zraslo nekako iz Ramovša), komaj kaj na Bezlajev Oris slovenskega knjižnega izgovora — pravorečna in fonetična določila novega pravopisa pa bi lahko zrasla še iz upoštevanja zadevne literature, tj. iz vsega tistega, kar se je v zvezi s starim pravopisom in Slovensko slovnico 1956 o teh problemih pisalo: to so kritike, različni članki po slovenskih in drugojezičnih glasilih, celo cela knjiga o fonetiki slovenskega knjižnega jezika je vmes; posebno dragoceno bi utegnilo biti tudi raziskovalno delo v okviru uredniškega odbora samega. — Kaj in kako je dejansko storil SP 1962, nam pokaže sistematična obravnava posameznih problemskih območij, kakor so pravopis in pravorečje ter fonologija (I), razpravljanje o samoglasnikih (II), zvočnikih (III), nezvočnikih (IV), o naglasu (V), o prilagajanju tujih imen in izposojenk slovenskim fonetičnim razmeram (VI) ter še o tem in onem (VII).

I

Takoj uvodoma je treba pribiti dejstvo, ki bralca spremlja pri branju večine uvoda: iz besedila ni vedno jasno, ali je govora o črkah ali glasovih, ali so mišljeni fonemi ali njihove fonetične realizacije, saj tekst neopozorjeno prehaja od enih k drugim, včasih pa jih, kakor čudno se tudi sliši, medsebojno ne loči, razločuje. To dejstvo sem obširneje grajal že v članku v Scandoslavici in v zagrebški Filologiji (1959. oz. 1962.1.), toda očitno zaman. Tako imamo v potrditev pravkar rečenega (str. 17 uvoda) priliko brati tudi naslednje: »Glas *a* je izrazito nizek samoglasnik s sorazmerno največjim razmikom čeljusti (...); *á* ima med samoglasniki največji in najbolj odprt odzvočni prostor in traja najdlje; *â* je izrazito kratek, nekoliko višji od *á* (...); *a* brez poudarka je manj izrazit, pa vendar razločen« itd. Povsod tu in še v dveh takih ugotovitvah gre za *glas a*. In kar na lepem sredi teh določil beremo: »V nekaterih besedah se nepoudarjeni *a* lahko izgovarja *a* ali *ə*« — Saj bi nam vendar moralo biti popolnoma jasno, da je glas *a* mogoče izgovarjati pač le kot *a*, kajti če ga izgovorimo kot *ə*, ne gre več za *a*, temveč za polglas.

To seveda ni edini in tudi ne najbolj »zanimiv« primer te vrste: »Nepoudarjeni *i* smemo spajati s samoglasnikom pred njim v dvoglasnik: [mora imeti] ali pa [mora imeti]« (str. 15 & 1 c). Prav bi bilo: namesto nepoudarjenega *i* za samoglasnikom (v besedi sami ali medbesedno v okviru istega fonetičnega sklopa) smemo izgovarjati tudi *ia*. In še: »è in ò ostaneta sicer v območju nizkih glasov, vendar ju glasovno okolje, zlasti *v* in *j*, priteguje v srednji pas: *iměj, jěj* — *ndv, kòla* (str. 14). Kakor se iz primerov razločno vidi, ne gre za glasovna *v* in *j*, temveč za *u* in *i*.

Nerazločevanje glasov od črk, oz. težnja po njihovi identifikaciji sta krivi še za več nesrečnih rešitev pravopisnega uvoda. Tako imamo (na str. 13) trditev, da »po 25 črkah lahko razdelimo foneme« na skupino samoglasnikov, zvočnikov in soglasnikov. — Taka razdelitev je docela brez vrednosti, pa tudi prav škodljiva: pri samoglasnikih nam ne pove, katere samoglasniške foneme zaznamujejo črke *i* e a o, u, razen tega pa *i* in *u* zaznamujeta tudi zvočniško premeno, tj. glasova *u* in *i*. Na izbrani črkovni podlagi pri zvočnikih samih nadalje ni bilo mogoče zaznamovati

obeh fonemov, ki jih pišemo z *lj* in *nj* in ki naj bi bila po uvodovem zatrjevanju ohranjena tako v predsamoglasniškem položaju kakor v kakšnem drugem. In končno: črke, ki nam v fonetičnem zapisu označujejo zveneče oz. nezvенеče soglasnike (tip *z — s*), nam v slovenščini v določenih položajih zaznamujejo tako zveneče kakor nezvенеče soglasnike. Torej čemu razdelitev fonemov na podlagi pravopisnih znamenj?

In sploh pojem fonema! Najprej (str. 13) zvmemo, da so to glasovi, malo niže, da imamo poleg njih še »glasovne tančine«, katerih pisava ne zapisuje natanko, zato pa da pisava »mora ločiti glasove, ki spreminjajo pomen in ki jim pravimo fonemi«. — Kar je pri tej zmešnjavi posebno čudno, je dejstvo, da je uvodu SP samemu dobro znano, da slovenska pisava s pravopisnimi znamenji, tj. črkami ne more razločevati vseh fonemov, razen tega pa je treba poudariti, da fonemi niso tisti glasovi, »ki spreminjajo pomen« (čigav? svoj? kakor npr. kameleon barvo?), temveč tisti, ki lahko razlikujejo pomen besed ali njenih oblikoslovnih delov (morfemov).

Ta nepopolna fonologija se dokaj negativno odraža tudi v razpravljanju o zvočnikih, kjer npr. lahko beremo naslednje (str. 23): »Za zborni govor je *v* zvočnik z ustnično-zobno priporo kot soglasniško in z ujevskim odzvočnim prostorom (z zaokroženostjo ustnic) kot samoglasniško prvino.« Po tem stavku je torej *v* ustnično-zobni pripornik z zaokoroženostjo ustnic! — Kaj pa se skriva pravzaprav za temi zadregami? — Uvod hoče opisati fonem (*v-u*) tako, da v svojem fonetičnem opisu združuje značilnosti posameznih položajnih nadomestnih variant, a jih naprti ubogemu *v*-ju. V takih primerih fonologija išče skupne podlage fonetično natančno določenih variant (ta je v našem primeru podana z udeleženo ustničnega elementa pri realizaciji vseh variant fonema *v*, tj. pri *v*, *u* in nezvenečem *u*, nadalje s pripornostjo oz. nezapornostjo ter v položaju pred vsemi glasovi še z zvenečnostjo, le pred vzglasnim nezvenečim soglasnikom tudi z nezvenečnostjo), da tako dobi osnovo za razmejitve določenega fonema nasproti vsem drugim, posebej še nasproti tistim, ki imajo fonetično sorodne, bližnje realizacije. — Pa pustimo nadaljnje navajanje takih spodrsaljavev.

II

Pod preglednico slovenskih samoglasniških sestavov (str. 14) piše, da »nam kaže tri odzvočne prostore v shematični podobi, ki naj ponazarja govor in akustični vtis v našem jeziku«. V primeri s starim pravopisom je preglednica doživela močne spremembe. Posebno hitro je opaziti, da je par *é — ó* pomaknjen ostro proti izgovornemu polju *i-ja* in *ú-ja*, tako da srednji vodoravni prostor ustne votline artikulacijsko sploh ni izkoriščen. Po našem mnenju je tak prikaz izgovornih položajev slovenskih dolgih vokalov rahlo pretiran tudi z ozirom na par *e — o*. — Iz sistema kratkih naglašanih vokalov sta izginila ozka *o* in *e* pač zato, ker nista samostojna fonema. Iz istega razloga je verjetno izostal iz preglednice dolgega vokalizma tudi tisti še bolj zoženi *e*, ki ga po zatrjevanju uvoda nahajamo pred *r* in ki se, kakor piše na str. 16, »približa *i*«. V preglednici prav tako ni dolgega *i-ja*, ki se pred *r* »zniža skoraj na stopnjo *é*« (str. 15). Potemtakem se v levem oglu dolgo naglašene samoglasniškega sistema gnetejo kar štirje vokali: dolga *i* in *e* ter znižani *i* ter zvišani *e*, kar je malo verjetno, da bi bilo res. Tem glasovom bi bilo treba pridružiti (glede na str. 30) še en *e*, srednji, ki naj bi se govoril v tujkah tipa *abiturient*, in sicer v »stran-

skih sklonih«. Po našem mnenju je uvajanje tega glasu, tega gosposkega *e*, v slovenski knjižni jezik nepotrebno, saj gre pri vsej stvari samo za to, da nekateri hočejo na ta način dokazati znanje tujih jezikov ter se tako distancirati od preprostega zemljana, ki za take primere uporablja pač enega izmed svojih *e*-jev.

Z do sedaj rečenim novosti preglednic še niso izčrpane. Samoglasniki se — če primerjamo sestav kratkih naglašanih s sestavom dolgih naglašanih ali pa sestav nenaglašanih s sestavom kratkih naglašanih vokalov — pomikajo vedno bolj v sredino artikulacijskega prostora. Pri tem se dogaja pravi čudež: medtem ko se v sistemu dolgih naglašanih vokalov *e* pred *r* zaradi pomikanja jezikovne ploskve navzgor in naprej tesno približa *i*-ju, *i* pa v istem položaju v obratni smeri *e*-ju, se v sestavu kratkih naglašanih vokalov *i*-ju in *ü*-ju pri podobnem premikanju jezikovne ploskve ne zgodi nič, temveč ostaneta cela, t.j. *i* in *ü* tudi še potem, ko se jezikovna ploskev nahaja že v artikulacijskem polju ózkega *e* in *o*. Človeku se zdi, kakor da je svetopisemska zgodba o mladeničih v goreči peči s tem nespodbitno dokazana, saj kakor tam ogenj ni mogel mladeničem do živega, je tu trud jezične ploskve zaman: reva se sicer vedno bolj niža in umika, toda medtem ko se v ustih pripadnikov drugih ljudstev v takih primerih začenjajo oglašati drugi samoglasniki (namreč *e*jevski in *o*jevski), zvenita iz slovenskih ust po pravopisovem uvodu *i* in *ü* tudi še tedaj, ko se je jezična ploskev spustila celo že v srednji vodoravni pas ustne votline! (Za poslednje primerjaj nenaglašene samoglasnike.)

Taka fonetika je skrajno neresno izmišljanje, ki se spričo kopic knjig, ki so o zadevni problematiki dobro poučene, ne da z ničimer opravičiti, niti s poljudno znanstvenostjo in dostopnostjo širokemu bralnemu občinstvu ne. — Prav take vrste je razlaga k tem premikom. Če beremo (str. 14), da se »pri kratko poudarjenih samoglasnikih odzvočni prostor znatno zmanjša« in da imajo »nepoudarjeni samoglasniki še manjši odzvočni prostor« in če istočasno pogledamo na preglednico, nam postane takoj jasno: kar se pri tako postavljenih samoglasniških sestavih, kakor jih ima pravopisov uvod, resnično manjša, ni odzvočni (resonančni) prostor, temveč dejavni okoliš jezikovne ploskve, njeno polje manevriranja. Ker jezik v stanju mirovanja zavzema zelo podoben položaj, kot je značilen za izgovor polglas, je polnoma jasno, da je njegov dejavni radij pri slovenskih dolgih naglašanih vokalih, kakor so zaznamovani v preglednici, večji kakor pri kratkih naglašanih in še bolj — nenaglašanih vokalih, saj se mora jezikovna ploskev dvigati neprimerno više in bolj naprej in nazaj. Odzvočni prostor, t.j. prazni prostor med jezikom, nebom in goltno steno (in včasih še nosna votlina), se pri tem ne manjša, temveč večja, torej ravno nasprotno, kakor meni uvod. Zmanjšal bi se le za nepoudarjena *e* in *o* ter za *a*, ko bi ti vokali v primeri s sestavoma naglašanih vokalov bili zares artikulacijsko višji.

In tu smo pri tretji veliki pomanjkljivosti uvodovega pojmovanja slovenskih knjižnih samoglasniških sestavov. Upravičeno se namreč lahko vprašamo: kdo pa govori (ne glede na njihov že obravnavani napačno vrisani položaj) taka nizka, široka *u* in *i* pri nas Slovincih v knjižnem jeziku? Ali nista ta dva glasova iluzija, Škrabčeva rekonstrukcija za slovenščino 16. stoletja? Saj ni prav verjetno niti to, da so si ju upokorili naši gledališčniki, široko govoreče občinstvo pa ima zanju ali polglas ali pa — v knjižni govorici — navadna *i* in *u*, kakor ju govori v dolgih poudarjenih zlogih. Biti nam mora vendar jasno, da nima pomena izsiljevati in vsiljevati nekaj, kar nepreklicno pripada davni preteklosti. Pa tudi ko bi se Slovenci res hoteli naučiti izgovarjati ta široka glasova, ne bi bilo s tem prav nič pridobljeno: razlikovalne funkcije ne bi imela, zato je tudi s fonološkega stališča presneto vse-

eno, ali sta ozka ali široka. Prav isto velja tudi za nepoudarjena *i* in *u*. V svoji knjigi (zanimivo je, da v slovenski javnosti sploh ni bila obravnavana) sem prav zaradi teh razlogov postavil izgovor tudi ozkih *i*-jev in *u*-jev kot za knjižni jezik običajen in torej tudi dovoljen.

Tudi skoro srednja *e* in *o* v sistemu nenaglašanih vokalov sta za knjižni jezik hipotetična: osrednja slovenska dialekta, gorenjski in dolenski, si sama v tem nista edina, saj ima prvi v prednaglasnem položaju zanju ozka refleksa, za *o* pogosto celo *u*, v ponaglasnem položaju pa široka *e* in *o*, medtem ko ima dolensščina v obeh položajih vsaj načeloma široke reflekse. Bezljaj, mislim, sprejema prilagojeni gorenjski izgovor, sam sem se v svoji fonetiki odločil za dolenskega, ker se mi zdi, da je tako pogostno v Ljubljani in ker je tako tudi enostavnejše. Čisto mogoče je tudi, da ostane to vprašanje začasno nerešeno, t.j. govori naj se na oba načina, dokler kateri ne prevlada, neprimerno pa je vsiljevati kot izenačenje nekak srednji glas, kakor je uvod nekritično povzel po SP 1950. Tudi kratki *a* bi pustil na isti artikula-cijski višini, kot jo ima dolgi *a*, in ga ne bi dvigal, kakor to dela uvod s kratkim naglašanim v nasprotju s preglednico na str. 17, oz. kakor preglednica dviga nena-glašene. V naglašnem položaju se tak glas (Angleži ga zaznamujejo z narobe obrnjenim velikim V) vsaj v Ljubljani res še nekako govori, za nenaglašeni položaj pa sploh ni značilen.

Ustavimo se ob koncu našega razpravljanja o samoglasnikih še ob tako imeno-vanem zevu pravopisnega tipa *ii*, *ie*, *ia*, *io* in *iu*. Pravilo o izgovarjavi takih zvez se glasi: »Pri tujkah zeva pred samoglasnikom v pisavi ne zapiramo z *j* (izjeme so nekatere udomačene besede), čeprav zaradi mehkega nastavka samoglasnikov v izgovoru ni določne meje med samoglasnikoma; tako vezanje dela slušni vtis vmesnega *j*« (str. 15). — Tako. Zanimivost je tukaj že »zev pred samoglasnikom«, kakor da je možen tudi pred soglasnikom, pravzaprav med samoglasnikom in so-glasnikom, saj ni verjetno, da uvod misli na zvezo treh zaporednih vokalov (kar bi morda bil zev pred samoglasnikom). Iz formulacije tudi približno ni jasno, ali tak zev v izgovoru zapiramo z nebnim pripornikom *j* ali ne, saj »slušni vtis vmesnega *j*« po tej formulaciji ni nič drugega kot realizacija mehkega vokaličnega nastavka, ne pa realizacija nebnega pripornika samega, t.j. *j*. Ko bi bila uvodova ugotovitev resnična, bi morali imeti zaradi mehkega nastavka v slovenskem knjižnem jeziku ta »slušni vtis« *j*-ja tudi v vzglasju. Po tej logiki bi beseda *ud* spominjala na besedo *jud*, *oče* bi bil *joče* (z majhno razliko seveda), *uha* bi bila pa *juha*. — Uvodov »slušni vtis vmesnega *j*« ne drži. Najlepše nam samostojnost takega vmesnega *j* dokazuje roditeljnik množine imen tipa domačija: ko končnico *a* v tem sklonu zamenjamo s končnico ϕ , nam ostane samostalniška osnova domačij (2. skl. množ.), v kateri *j* prav gotovo ni rezultat posebnega »vezanja« dveh vokalov v zvezi s slovenskim mehkim vokaličnim nastavkom. — Če me vse ne vara, zvenijo prav tako tudi besede tipa *Mia*, *Maria*, in sicer tudi v gen. množine, ki bi ga bilo v skladu s sloven-skimi oblikoslovnimi navadami treba tvoriti prav tako kot domačijo, t.j. s končnico ϕ : če to pri *Mii* in *Marii* res storimo, dobimo spaki *Mi* in *Mari*, za kar v pravopisu nisem našel pravila, kako bi jih bilo treba izgovarjati. Ali kot *i* z mehkim nastav-kom?

V zvezi s pravkar obravnavanimi problemi lahko uvodu zastavimo še eno vprašanje: v čem se loči izgovor pravopisne skupine *ije* v *hijena* od izgovora skupine *ie* v *higiena*? Ali je morda tudi v *hijeni j* tako rekoč le slušni vtis mehkega nastavka sledečega *e*? Ali pa tudi pravopisni zev v *higieni* vendarle zapiramo z *j* (oz. z *i*)? — Mislim, da normalen Slovenec pri teh in takih besedah ne čuti nobene razlike: v obeh

primerih izgovarja pravi *j* ali *i*, in prav bi bilo, ko bi ga tudi pisali in s tem *tercijalko*, kakor je v slovenski javnosti nekdo že zapisal, le nekako pobotali s socijalizmom. — Sam SP nam prinaša dokazno gradivo zoper to, kar v zvezi s pravopisnimi zvezami *ii*, *ia* itd. trdi uvod. Med primeri kakor *dieta*, *higiena*, *orient* itd. ima kot enakovredne navedene tudi *polietilen*, *dielektrik* in *trieder*. Vsaj v prvih dveh primerih imamo čisti zev, tretji pa se je na pol udomačil in se izgovarja tudi *trijeder*. — Če torej ločimo *polietilen* od *pietete* [*polietilen pieteta*, ki imata po uvodu pač oba mehak nastavek, potem razločevalni element ni nič drugega kako navadni *j*. Tak zev, torej brez »slušnega vtisa vmesnega *j*«, imamo tudi pri domačih sestavljenkah, saj npr. *priostriti* prav gotovo ne izgovarjamo z vmesnim *j* oz. z uvodovim »slušnim vtisom vmesnega *j*«. — Tako bi bil naravni zaključek tega našega razmišljanja: pravopisne zveze *i* + vokal je treba izgovarjati kot *ij* (*ii*) + vokal. izjema so le občuteno sestavljene besede tipa *polietilen* in *priostriti*. Tako bi jih tudi mirne duše lahko pisali, torej alijirati, dijeta, socijalizem, pijonir, trijumf. In seveda tudi Marija in Mija. Pravzaprav bi bilo edino tako pisanje izgovornim navadam primerno. — Brezniku, ki je o teh stvareh pisal l. 1914 v DiS (str. 123), je bilo jasno, da je pravopisni tip *socialen* ipd. mogoče izgovarjati le *socijalen* ali *socjalen*. Danes nam je oblika *socjalen* sprejemljiva le za pravopisni tip *Marijan*, *milijon*, *amonijak*, kar vse podpira moderna vokalna redukcija in bližina podobnih pripov.

Za zaključek bi kazalo pristaviti še nekaj besed k opisu tvorbe vokalov. Ali v slovenščini ne bi mogli najti izraza za široko razprte nezaokrožene ustnice? Ali ne bi bilo za *é* bolje reči, da ga izgovarjamo s široko razprtimi ustnicami, in ne kot sedaj, »z nezaokroženimi ustnicami« (str. 16). Tako bi ločili razasti, razprti in zaokroženi ustnični razmak, čemur bi po potrebi lahko dodajali prilastke vzdolžne razpotegjenosti pri *a e i*, pri *o* in *u* pa bi govorili še o vzbočenosti. — Drug tak problem je v zvezi z glasovno osnovo (str. 14), s čimer so mišljene tiste akustične značilnosti posameznih glasov, npr. samoglasnikov, ki so — grobo rečeno — posledica takšnega ali drugačnega položaja in oblike jezika, mehkega neba in ustnic ob istočasnem prehodu zračnega toka iz pljuč navzven. Odmiki od takih tipskih položajev, vendar le taki, ki ne segajo preko določene meje, kjer se začne področje sosednjega vokala, imajo za posledico akustične variacije identičnih glasov, spreminjajo jim barvo. Spreminjevalna možnost (tj. variabilnost barve) določenega glasu je podana z glasovnim sistemom vsakterega jezika. Če se v bližini kakega fonema nahaja še kak drug fonem, je manjša, večja pa, če je sosednji fonem bolj oddaljen. Med njima načeloma mora biti ohranjena tako imenovana varnostna meja, ki varuje fonološka nasprotja. Kakor hitro imata dva sosednja, npr. prednjenebna vokala fonematično vrednost, moramo pri njiju govoriti o različnih glasovnih osnovah. Zato npr. ni prav, če se za slovenska *é* in *ê* trdi (str. 16): »V slovenščini sta se za zborni govor izoblikovala dva dolga poudarjena *e*: ozki *é* in široki *ê*; sicer imata oba isto glasovno osnovo, vendar sta različna po izgovoru in slušnem vtisku«. — V čem je tu blizkost glasovne osnove? Saj je *é* bližji *i*-ju kakor *ê*-ju, o čemer nas bo prepričal, če nihče drug, kak Anglež ali Nемец, ki naš ozki *e* zelo pogosto sliši kot svoj široki *i*. — Zaradi pravkar rečenega o *e*-ju je tudi stavek »Odzvočni prostor za *o* je podobno obsežen kakor za *e*« neprimeren, saj suponira en sam *o*, s širokimi spreminjevalnimi (barvnimi) možnostmi, ko je vendar jasno, da imamo Slovenci namesto njega dva *o*-ja, širokega in ozkega, oz. kakor hoče novi pravopis (str. 18, 6a), poleg njiju še enega, bolj nevtralnega, o čemer pa je, podobno kot o *e* tipa abiturienta, mogoče razpravljati.

(Dalje prihodnjič)

in osvetljujejo. Taka osredinjenost zagotavlja maksimalno enotnost fabule in ustvarja pogoje za totalno izoblikovanje glavne osebe. Posamezni prizori so med seboj pravilno uravnoreženi; pisatelj jih suvereno namešča in podreja umetniški ideji. Nobeden se ne razraste v samostojno silo, ki bi lahko ogrozila ali pa celo razvrgla kompozicijski zasnutek. Prožni in funkcionalni prehodi od prizora k prizoru in vgrajevanje na videz stranskih motivov v samo jedro novele (motiv Vanebove pesmi in Balaževa pripoved) kažejo pomembno umetniško arhitektoniko te novele. Medtem ko meri Balaževa pripoved v sam idejni vrh novele, pa je Vanekova pesem najprej individualno karakteristična, je edini izraz in dokument beščevnega psihičnega življenja, hkrati pa je tudi trpka in monotona spremljava v bistvu bolečega in surovega življenjskega ritma v mlinu in pokrajini. Končno se zlije z dramatičnim kompleksom novele, z motivom uničene nezakonske matere.

Izrazno stilna sredstva v noveli kažejo samostojnega pripovednika, ki samo ponekod še uporablja Cankarjeve in Pregljeve stilizme, a jih funkcionalno podreja svojemu načinu pripovedovanja. Z ekspresionistično predložno glagolsko stavno na primer razbija uvodoma tišino in monotonijo. Nekateri glagoli, ki udarjajo v drugo besedo, v objekt, intenzivirajo njegovo vsebino. V noveli ustvarjajo tudi kretnje, ki ustrezajo ideji o zvoncu in dogodku, ki presekatata življenjsko in pokrajinsko monotonijo. Ti glagolski stilizmi so nameščeni v začetku novele. V stavčni strukturi je opaziti še nekaj Cankarjevih prvin, zlasti apozicijo, tezo in antitezo ter primerjanje z »otrokom«.

Novela Na valovih Mure ni samo Kranjčeva umetniška diploma, ampak je mnogo več. Prištevati jo kaže med estetsko in vsebinsko najbolj dragocene tekste Kranjčeve krajše proze in med nekaj umetniško najbolj kvalitetnih novel slovenskega novega realizma.

Jože Toporišič

FONETIKA, FONOLOGIJA IN PRAVOREČJE V SP 1962

III

Kot nekaj uvod k zvočnikom je obravnavan v uvodu polglas, ki da je »po izreki in slušnem vtisu zelo neizrazit zven v skoraj neoblikovanem in majhnem odzvočnem prostoru« (str. 19). — Treba je reči, da odzvočni prostor *a*-ja ni prav nič manjši od odzvočnega prostora kakega *i* ali *e*, pa tudi neoblikovan ni, saj to sploh ni mogoče, ko prostora brez oblike vendar ni. Uvod bi bil moral povedati, da je pri rahlo razmaknjenih čeljustih položaj jezika in ustnic zelo podoben položaju, ki ga ima jezik v stanju mirovanja. To edino je bilo treba povedati. Nepotrebna je tudi opazka, da je pri tem jezik nenapet — kakor se v naši slovenistični literaturi velikokrat omenja — če tega faktorja tudi pri drugih vokalih nismo upoštevali. Popolnoma nejasna je verjetno večini bralcev slovenskega pravopisa — tudi avtor tega članka se šteje mednje — trditev, da je *a* »najmanjša samoglasniška vrednost«. Saj je vendar celo v Slovenski slovnici 1956 mogoče brati, da je polglas pod poudarkom celo daljši, kot je večina drugih slovenskih kratkih vokalov.

Polglas je dokaj navaden glas, znan iz veliko jezikov, in v slovenščini ni le zato tu, da z njim olajšujemo izgovorljivost soglasniških zvez (str. 19), temveč ima dokazljivo fonološko funkcijo; v primeru kot *pəs* je prisoten tako rekoč od prve ure slovenščine, pa tudi tam, kjer danes res olajšuje izgovorljivost soglasniških zvez (*metal*) — olajšujeta pa jo poleg njega tudi še *u* in *i* (*barv*, *ladij*) — je treba biti pri njegovi razlagi previden. Kot je znano, se v slovenskih narečjih, ki polglasa kot samostojnega fonema ne poznajo, v takih primerih doseže izgovorljivost soglasniških skupin s tako imenovano silabizacijo (»vokalizacijo«), tj. s podaljšanjem zvočnika samega, torej z oblikami tipa *metl* ipd. Za fonematičnost slovenskega polglasa se da nabratj v knjižnem jeziku precej potrditev: *kupəc* — *kupic*, *səm* — *sem* — *som*, *mirən* — *Mirin* — *Miran*, *vidən* — *viden*, *vəs* — *vas*, *kəc* — *koc*, *təma* — *tema*, *sončən* — *sončen*, *sovražən* — *sovražen*, *osrčən* — *osrčen*, *dozdevən* — *dozdevan*. Ker nima kvantitetne opozicije, bi lahko navajali tudi primere tipa *sənc* — *sonc*. Dejstvo, da polglas v določenih položajih izginja, ni nič drugega kot historično utemeljena premena (v veliko primerih) z $\emptyset$, kakršna poznajo, čeprav v manjši meri, tudi nekateri drugi vokali (prim. *začeti* — *začnem*).

Tako smo končno pri zvočnikih. Delitev soglasnikov, tj. glasov tipa *t — d — n* na dve skupini, namreč na zvočnike in nezvočnike, povzema SP po članku Sistemске premene soglasnikov v našem knjižnem jeziku, ki je pred leti izšel v Jeziku in slovstvu, in po drugem pisanju istega avtorja. To dejstvo je treba samo pohvaliti, saj je s tem končno tudi v oficialnih slovenskih vodilnih jezikoslovnih priročnikih konec tistega nenehnega premeščanja določenih glasov (npr. *v*, *j*, *ij*, *ij*) iz ene soglasniške skupine v drugo, kar je tako spominjalo na mačkino prenašanje mladih. Kar pa je pri tem prevzemu treba grajati, je dejstvo, da uvod iz omenjenega vira ni vzel tudi terminološke oznake za obe veliki skupini soglasnikov, temveč je glasove tipa *t — d* namesto nezvočnike imenoval kar soglasnike, s čimer je tiste, ki se bodo hoteli po njem ravnati, oropal zelo koristnega splošnejšega termina, ki je doslej pri nas — in drugje po svetu ima še danes to vlogo — označeval nasprotje do samoglasnikov sploh. Med soglasnike, tj. glasove, ki se zelo jasno ločijo od samoglasnikov, gredo namreč oboji: zvočniki (*m*, *n*, *n'*, *l*, *l'*, *j*, *v*) kakor nezvočniki (*t — d*, *p — b* itd.). Terminu soglasniki je treba torej tudi pri nas vrniti ta širši — in kakor potrjuje tudi moderna akustična analiza glasov (prim. *visible speech*) — docela upravičeni obseg.

V zgoraj citiranem članku sem zvočnike označil glede na to, kako se obnašajo v glasovni verigi. Dokaz za njihovo samostojnost sem videl prvič v tem, da pred njimi lahko stoje, prav kakor pred samoglasniki, tako zveneči kot nezveneči soglasniki (*tre — dre = tam — dam*); drugič v tem, da imajo, kadar sploh, v izglasju ali ne pred vokalom drugačno, tj. alofonsko zvenečo premeno (*siva — siij*, *siijkast*), kakor nezvočniki, ki se pred pavzo premenjujejo, kadar gre za zveneče, z nezvenečimi (*brada — brad [brát]*); in tretjič v tem, da povzročajo razpad soglasniškega sklopa nezvočnik + zvočnik (npr. *kn*), kakor hitro bi le-ta moral priti pred pavzo ali pred kak drug nezvočnik (*okno — oken*, *okenski*). Za čiste zvočniške sklope enostavnega pravila ni bilo mogoče postaviti, ker so taki primeri, v izglasju vsaj, vplivani po oblikoslovju: tako sem le opozoril na razliko med *tovarn* in *miren* (gen. pl. — nom. sg.) in *film — sejem* (tujka — domača beseda). (O teh stvareh več v članku Alternativni soglasniški sklopi našega knjižnega jezika, ki je pred leti izšel v JiS.)

Uvod SP je ta izvajanja med drugim skušal razložiti s fonetičnega stališča z naslednjo formulacijo (str. 19): »Zvočniki družijo samoglasniško prvino čistega zvena s soglasniško prvino šumak; in že pred tem: »Polglasnik je tesno zvezan

z zvočniki, saj so ubrani nanj. Sama odprtost, ki zvočnike loči od zvenečih soglasnikov, je odzvočni prostor za polglasnik.« In čisto spredaj (str. 13) je postavljena še trditev, da so zvočniki zmeraj zveneči, s čimer je pač mišljeno, da nimajo nezvenečih premen. — Vse te trditve izzivajo tehtne pomisleke.

Zven je posledica periodičnega primikanja in odmikanja glasilk pri prehodu zraka iz pljuč navzven: glasilki proizvajata osnovni ton, različno oblikovani odzvočni prostor nad njimi pa okrepijo ali utišajo določene skupine sosednih nadtonov ter jih s tem strnejo v formante, od katerih je odvisna dokončna, tj. razlikovalna podoba zvena. Tako je pri samoglasnikih in vsaj še pri nekaterih zvočnikih (npr. pri μ in i , nekateri so mnenja, da tudi pri m , n in celo l), pri drugih zvočnikih in pri zvenečih nezvočnikih pa se tem značilnostim pridružuje še šum, do katerega pride pri prehodu zračnega toka skozi pripore ali po nagli odpravi zapore. Nezveneči soglasniki se od zvenečih ločijo po tem, da različno oblikovani odzvočni prostor zaradi mirovanja glasilk krepí le šume, ki nastajajo ob priporah in po odpravi zapore.

Iz povedanega sledi, prvič, da ni za vse zvočnike značilno druženje zvena s šumom, in drugič, da je druženje zvena s šumom značilno tudi za nezvočnike, če so seveda zveneči. Zaradi tega druženje zvena s šumom ne more biti razlikovalna lastnost zvočnikov. Uvod sam (str. 26) pozneje pravilno ugotavlja, da je tudi za nezvočnike, če so zveneči, značilno druženje zvena s šumom. Tudi zvena samega potemtakem ne gre izenačevati preprosto z vokaličnostjo, kakor to dela uvod pri zvočnikih. Kar zvočnike loči na eni strani od samoglasnikov, na drugi pa od nezvočnikov, je naslednje: nasproti prvim ali že šum sam, kadar pa tega ni, zapora v sredini alveol ali neba ter pri nekaterih neobstojni, tj. gibljivi artikulacijski položaj, (za kar primerjaj μ in i): tako nastaja pri j šum med prednjim delom jezika in trdim nebom, pri v med spodnjo ustnico in robom zgornjih sekalcev, pri r ga povzroča ustvaritev trenutne zapore ali zelo ozke pripore in njuna odprava v podaljšku srednjega trdega neba ob robu alveol, pri l (če ga izgovorimo s šumom) razmak med jezikovima robovoma in trdim nebom. Od nezvočnikov pa loči zvočnike prvič večja ožina ali celo zapora med nasprotnima artikularajočima poloma ter eventualno istočasno zmanjšani resonančni prostor (v nadglasilčni govorilni cevi); o poslednjem nas dobro pouče primeri tipa $d - n$ ali d in l ali tudi z in l .

¶ In kako je s trditvijo, da so zvočniki ubrani na polglasnik? — Za tiste, ki jih pišemo običajno z j in v , si oporeka sam uvod, ko dva lista dalje (str. 23) ugotavlja, da se njuna samoglasnost stika z i in u . Za glas [v] to razen tega tudi ne drži, pač pa za [u], tj. za kombinatorno varianto fonema (v), in še to velja predvsem za njegovo začetno fazo, kakor nas prepričljivo učijo moderne akustične raziskave. Na polglas se zdi še najbolj ubran r , morda tudi m , medtem ko imata l in n v primeri s polglasom močno povečano goitno votlino, pravopisova lj in nj pa bi tudi morala biti — ker sta mehka — bolj približana i -ju kakor polglasu. Tako torej pri večini zvočnikov njihova odprtost ni »odzvočni prostor za polglasnik«, kakor se trdi v uvodu na že citiranem mestu. Slike tako imenovanega vidnega govora (visible speech) ne kažejo enakšne razporeditve formantov pri posameznih zvočnikih, kar bi zelo verjetno bilo, ko bi bil njih zven ubran na en sam samoglasnik, tj. v našem primeru na polglas, kakor si stvar zamišlja uvod.

V zvezi s pravkar ugotovljenim moramo kritično pretresti tudi uvodovo rezoniranje (s str. 19) o tem, kako zvočniki pred samoglasniki »uvečjavljajo« svojo soglasniško, v položaju za soglasnikom (kar uvodu pomeni pred nezvočnikom) pa samoglasniško osnovo. To praktično pomeni, da so prvič soglasniki (tj. nezvočniki), drugič pa samoglasniki. Vendar to ni res: l npr. je v položaju kakor je *metla* prav

tak, tj. ima iste akustične značilnosti, kakor jih ima v položaju *metal*. Če je med prvim in drugim *l* sploh kakšna razlika, potem le zato, ker sta v različni glasovni soseščini in imata do nje torej različno povezavo. Isto je seveda tudi s premenami tipa okno — oken, pesmi — pesem, britve — britev. Tudi *u* v položaju tipa siv ali sivkast ne uveljavlja svoje samoglasniške osnove, kakor se za tak položaj v uvodu trdi (str. 23), temveč je prav tako soglasnik, kakor je soglasnik njegova kombinatorna varianta *v* v položaju pred samoglasnikom. Soglasniškost *u*-ja nam najlepše dokazuje dvojni izgovor pravopisnih zvez tipa poudariti, kjer črko *u* lahko beremo enkrat z *u* in drugič z *u*. Ko bi *u* uveljavil svojo samoglasniško osnovo, ne bi bil več *u*, temveč *u*. Isto velja tudi za izgovor tipa *pij*, in tudi alternacijo okno — oken si je treba razlagati drugače, kakor to dela uvod.

Današnje stanje tipa okno — oken, okenski ali dekla — dekel, dekelski je le deloma, če sploh, posledica na polglas — kakor trdi uvod — ubrane zvonečnosti slovenskih zvočnikov. Prvič so nam znani primeri, kjer imamo polglas v teh okoliščinah po Havlíkovem pravilu. Tam, kjer je bil zvočnik res ubran na polglas, se je verjetno prav po zgledu na take primere pojavil polglas tudi pred zvočnikom, ne da bi bil zaradi tega zvočnik izgubil kaj od svoje glasovne tipike. Zaradi sistema so nato dobili polglas pred sabo tudi tisti zvočniki, ki gotovo nikoli niso bili nanj ubrani, kakor na priliko *u* ali *i*. V nobenem primeru pa zvočniki niso bili subjekt dejanja, tj. niso »uveljavljali«¹ svoje sedaj soglasniške sedaj samoglasniške narave, temveč so bili enkrat zlogotvorni, drugič nezlogotvorni (ne: prvič samoglasniški, drugič soglasniški) po sili glasovnega okolja, v katerem so se znašli s svojimi v slovenščini konstantnimi lastnostmi. Prav tej veliki obstojnosti zvonečnosti zvočnikov ob istočasnem eksistiranju polglasa kot samostojnega fonema se ima zahvaliti za svoj obstoj premena tipa okno — oken, saj imamo tudi slovenska narečja, ki v takih primerih izgovarjajo namesto zveze polglas + sonant (r, l, m, n) kar zlogotvorni sonant sam. — Pa dovolj o tem za enkrat.

Pravkar obravnavane in — kot smo videli — zgrešene uvodove značilnosti so se zdele tako zelo pomembne, da se tako rekoč nešetokrat ponavljajo. Tako jih beremo za vse zvočnike skupaj (str. 19—20) in nato še za vsakega posebej (namreč ob pravopisnih znakih m, n, nj, v, j, lj, l in r). Tako se nam oznanjajo te resnice kar devetkrat! Tudi ko bi zvočniki res uveljavljali pred samoglasniki svojo soglasniško, v drugih položajih pa samoglasniško naravo, bi se bilo upravičeno vprašati, ali ni doziranje le prehudo. Ali ni to pravo zlorabljanje bralčeve potrpežljivosti, ko bi se bilo vendar dalo vse skupaj opraviti s kratko preglednico, ki je za te primere že pred pravopisom bila objavljena. Pod njo bi bilo treba le v nekaj točkah strniti posebne primere (izjeme). In kakšna spominska obremenitev je takšno vedno znova definiranje za tistega, ki sam ne pride do tega, da bi mislil sistemsko: tako si bo za vsak zvočnik zapomnil po tri pravila, namesto da bi si zapomnil vsega skupaj le tri: za izgovor pred samoglasnikom, ne pred njim in v soglasniškem sklopu.

Poglavje o zvočnikih ima tudi sicer še precejšnje število spodrslijajev, ki so deloma pravorečnega značaja. Na prvem mestu je treba opozoriti na uvodovo razpravljanje o glasovni vrednosti dvočrkij *lj* in *nj*. Doslej smo zanj menili, da se v položaju pred samoglasnikom izgovarjata kot dva glasova, namreč kot *li* in *ni*, uvod pa trdi, da »sta se v zbornem govoru *l* in *j* strnila v enoten glas«, ki je nedeljiv (str. 21). Podobno tudi za *nj* (str. 23). Spremembo je v Jeziku in slovstvu pripravlil s posebnim člankom Jakob Šolar in pisec pričujočega pretresa se je temu skušal upreti že takrat s sestavkom, ki je zaradi uredniške strategije ostal neobjavljen. V primerih tipa konja in polja govorimo v knjižnem govoru dva glasova, ne enega. Dejstvo, da v nasprotju z jasno zaznavnim začetkom prvega in koncem dru-

gega zvočnika med njima ni jasno zaznavne meje, ne govori v prid njune enotnosti, saj tudi v primeru tipa -ij (kakor kažejo akustične analize celo v večji meri) ta meja ni jasno zaznavna. (Primerjaj v zvezi z jasno zaznavnostjo še zveze vokal + dvoustnični v.) — Na kar bi bil uvod pri teh primerih moral opozoriti, je le to, da v takem položaju ne izgovarjamo glasu *j*, temveč *i* (ne spirant, temveč dvoglasniški *j*), na kar je že na dolenskem zborovanju slavistov upravičeno opozoril F. Tomšič. — Tudi trditev, da dvočrkji *lj* in *nj* nista deljivi, za *lj* ne drži in si jo uvod sam še na isti strani pobija s pripombo, v kateri dovoljuje v slovenskem pravopisu sicer ustaljeno, a kakor sem pred leti v članku Alternativni sklopi... dokazal, nepotrebno premeno tipa pročelje — pročelij, ko bi vendar brez škode lahko pisali enotno, namreč pročelje, pročelj, kakor polje, polj. V zvezi z izgovorom dvočrkja *lj* pa uvodu tudi upravičeno postavimo vprašanje: kateri izmed povprečnih Slovencev, ki knjižno *lj* v besedi polje izgovarja z »obema jasno zaznavnima sestavinama«, razločuje ta izgovor od izgovora v besedah tipa okolje, kjer naj bi bila *l* in *j* »samostojna glasova« (str. 21)? V tej zadevi smo se torej vrnili nazaj k nevdržni in neizvedljivi Breznikovi zahtevi iz slovnice, po kateri naj bi v knjižnem jeziku ločili nekdanje palatale (tip polja, konja) od zvez *l* (*n*) + *j*, do katerih je prišlo potem, ko je med njimi izginil prasllovanski polglas. In če smo se k Brezniku vrnili z okoljem, zakaj ne zahtevamo ločenega izgovora še med polje in soljo in sploh v vseh tistih kategorijah, ki jih je na podlagi jezikovne preteklosti registriral v svoji slovnici Breznik?

Skonstruiranost izgovora dvočrkij *lj nj* razodeva precej očitno tudi dejstvo, da uvod za odnosne glasove nima primerne termina, s katerim bi jih poimenoval, temveč jih označuje negativno, češ da slovenščina ne pozna pravega palatalnega *l* in *n*. — Glasova, ki ju izgovarjamo (če se pač potrudimo) za pravopisna tipa polj, konj in ki napravljata, kakor trdi uvod, »slušni vtis zelo jasnega *l*« in *n*, imenujmo palatalizirana, kakor sem že predlagal v članku, kjer sem ovrgel slovnično trditev, da v takih primerih izgovarjamo palatale. Seveda pa pri izgovoru *nj* in *lj* v položaju ne pred vokalom ne gre za to, kakor meni uvod, da »*j* ne izzveni do konca, marveč je samo nastavljen« (pač izza *l* oz. *n*), temveč za to, da je artikulacijskemu položaju tako *l*-a kakor *n*-a — kakor je v svojih predavanjih neutrudno ponavljal Nahtigal — dodan še artikulacijski element *i*-ja (dvig prednjega dela jezikove ploskve visoko proti trdemu nebu). Ker se ves nastavek glasu odpravi istočasno, *j* seveda ne more izzveneti do konca.

Glede porazdelitve posameznih možnosti izgovora črk, ki zaznamujejo zvočnike (*l*, *lj*, *nj*, *j*), meni uvod, da je poleg položaja pred samoglasnikom (bela, polja, konja, boja) važen še položaj »na koncu besede ali zloga pred soglasnikom ali zvočnikom« (str. 20), kar lahko ponazorimo s primerom *bel*, *belkast*. To nepotrebno zapleteno formulacijo položaja, ki operira tudi s pojmom konec zloga, sem v svojem pisanju že zdavnaj zamenjal z enostavno opozicijsko, tako da položaju pred samoglasnikom odgovarja položaj ne pred samoglasnikom (z drugimi besedami: pred konzonantom ali na koncu besede), kjer je bilo treba za fonem [v] posebej opozoriti le še na položaj v stavčnofonetičnem vzglasju (tip vzdržji), kjer se poleg zvenečega ali nezvenečega dvoustničnega *v* lahko izgovarja tudi *u*. Da je uvodova označitev položaja ne pred vokalom kljub obširnosti še nepopolna, nam povedo primeri tipa volk, oljk, svinjk, bajt, ker se *u*, *l'*, *n'* in *i* nahajajo v položaju, ki v uvodovih pravih ni predviden, saj zanje menda ni mogoče reči, da se nahajajo na koncu besede ali zloga, temveč so enostavno ne pred samoglasnikom.

V zvezi z zvočniki nam je obravnavati še premeno soglasniških sklopov, ki vsebujejo tudi zvočnike in do katere pride, kadar bi se določeni sklop, znan iz

položaja pred samoglasnikom, moral pojaviti bodisi na koncu besede ali pa še pred kakšnim dodatnim soglasnikom: gre za tip okno — oken, okenski oz. za tip mirna — miren oz. Mirna — Mirn. To so skratka primeri, ki jih uvod obravnava s formulo »na koncu besede ali zloga za soglasnikom ali zvočnikom«, in sicer pri l, lj, nj, v in j pod točko 3, pri r, m, n pa pod točko 2, in čemur nato sledi navadno še Pomni (prim. str. 21).

Po uvodu se medvokalni sklop, ki vsebuje na drugem mestu kak zvočnik v položaju na koncu besede ali zloga za soglasnikom ali zvočnikom, razcepi ne glede na to, ali ga uvaja nezvočnik ali zvočnik; torej: okno — oken, okenski = mirna — miren, mirenski. Po našem mnenju pa — kot rečeno — pride do razpada take skupine obvezno le tedaj (obvezno v smislu fonetičnih zakonitosti), če sklop uvaja nezvočnik (tip okno), ne pa tudi, če ga uvaja zvočnik (tip mirna, tovarna). Da uvodovo pravilo ne drži, nam za soglasniški sklop z l odločno ponazarjajo primeri tipa emajl, favl, pri katerih se pred l prav gotovo ne »uveljavi samoglasna osnova (tu zvočnika l) do bolj ali manj slišnega polglasnika«, kakor nam zatrjuje uvod (str. 21). Kar izgovori naj kdo *emajəl, favəl*. Razliko, ki jo imamo v primerih tipa Pavel (im. ed.) nasproti *Pavl* (rod. mn.), je treba, kakor se vidi iz članka Alternativni sklopi... (tam je to ponazorjeno s pridevnikom miren nasproti Mirn), razlagati z vplivom morfologije, ki obravnava glavne sklone (Pavel, miren) drugače kakor stranske (Pavl, Mirn) in tudi tujke drugače kakor domače besede (favl — Pavel). Tam sem to pravilo potrdil še s pojavi kot petek — petk, dal (z [ɥ]) — skal (z [l]), gospodar — morij, sejem — film, kar se vse v položaju pred samoglasnikom izenači: petka = petka, dala = skala, gospodarja = morja, sejma = filma. — Po vsem rečenem ne bo težko ugotoviti, da so pravila tipa »uveljavila se je pisava Pavel (...), vendar pa favl (...),« ali hočejo tudi za tip favl isti izgovor kot za Pavl, napačna. Prvo naj se res izgovarja Pavel, drugo pa faʋl (ali faʋl) in tako seveda tudi emajl in podobne besede. Če gre razvoj tudi k poenostavitvi, tj. k poenotenju obravnavanja, potem gotovo ne v smeri k Pavel, temveč k favl, kakor tudi mi je sicer lahko servirati ljubljanski modni *filəm*. — V tem smislu bi bilo treba izgovarjati tudi mavr, film, šarm (vse str. 22), favn, gostiln, tovarn, vojn, barv kot [maʋr film šarm faʋn-faun gostiln tovarn vojn barʋ-barʋ], ne pa v nejasnih formulacijah tipa »uveljavila se je pisava« (str. 21), »vendar je raba odločila« (str. 22), »raba je uveljavila, da pišemo samo -n« (str. 23) siliti ljudi k izgovarjavi tipa [maʋər filəm šarəm favən gostilən tovarən vojn barəʋ] ipd.

V bistvu isto velja tudi za primere, kadar takšen sklop sledi polglasu, kakor npr. grl, čmrlj (str. 21), trm (22), zrn (23), brv (24): najmanj, kar je v tej zvezi treba zahtevati, je, da se poleg izgovora s polglasnikom pred zadnjim zvočnikom dovoli tudi izgovarjava brez polglasnika. Lahko postržem z oscilografskimi zapisi, ki potrjujejo izgovorljivost takšnih zvočniških sklopov, ne da bi pred zadnjega vrivali polglas. Razen tega se sprašujem, ali res tudi tisti, ki poznajo v svojem vokalnem sestavu fonem ə, take besede res izgovarjajo gərəl, čmərəl, bərəʋ. Docela nemogoča pa se mi z istega stališča zdi izgovarjava pravopisnega smiseln, vogeln, brezposeln, zemeljn s polglasom pred n, kakor predvideva uvod (str. 23 Pomni b).

Iz povedanega, mislim, dovolj jasno sledi, da je treba ločiti primere, kadar tak sklop uvaja zvočnik, od primerov, ki jih uvaja nezvočnik. V drugem primeru tak potencialni sklop v položaju ne pred vokalom vedno razpade, bodisi tako, da se pred zvočnik vrine polglas ali i (okno — oken, okenski; ladja — ladij, ladijski), bodisi tako, da se v premenj z u (smokve — smoku [smokəv]), v prvem primeru pa razpade samo izjemoma, in še to le v položaju, ko sklopu zvočnik + zvočnik sledi še kak soglasnik. Z gotovostjo, se zdi, velja to pri vsem tem le za primere kot zemlja

— zemeljski, Trbovlje, trboveljski, kjer pa bi bil mogoč tudi izgovor [tərboʋl̩ski], Postojna — postojnski (kjer je izgovorljivo tudi [pɔstɔjnski]), prav kakor tudi parmski. Zahtevati za brvca samo izgovor bərəʋca (str. 24), ko je istočasno za skupino rvn (krvni) mogoče govoriti tudi (kərʋni), je pač bizarno.

Od podrobnosti naj bodo obravnavane le nekatere. — Pravopisni vzglasni *r* — (rdeč) bi bilo treba dovoliti izgovarjati tudi kot *ə + r* tudi v položaju, ko se predhodna beseda končuje s samoglasnikom: za *bo rdeč* ne sme biti predpisan samo izgovor [bɔrdɛč] (str. 22), temveč tudi (bɔərdɛč). — Če se za zvočnike trdi, da so ubrani na polglas (str. 19), potem za nosnike ni mogoče istočasno zapisati, da je v njih »soglasnost v ustni zapori (...), samoglasnost pa v odzvočnosti nosne votline« (str. 22), ker bi se s tem z drugimi besedami reklo, da se tudi polglas artikulira v nosu. — Če uvod (str. 22) trdi, da je »vendar raba odločila, da pišemo -m« (in ne -em za pravorečno -am) »v tujkah za zvočniki: (...) revm«, pri tem pozablja, da imamo tudi domače take besede (prim. ujm). — Enojna črka ni digram (str. 23 pri *nj*). — Zvočnik *v* prav gotovo nima te »posebnosti«, da bi se njegova zvočnost stikala z *u* (str. 23). — V sestavku Sistemske premene soglasnikov v našem knjižnem jeziku je bilo dokazano, da ni nobenega pravega vzroka za to, da bi za pravopisno *vl*, *vlj*, *vr*, kadar uvajajo drugi del sestavljenke, oz. kadar so v vzglasju, dovoljevali poleg sistemskega izgovora z bilabialnim *v* tudi izgovor z labiodentalnim (str. 24). Kje so razlogi za vztrajanje pri tej Breznikovi zahtevi? — V tu že večkrat citiranem članku o soglasniških premenah je bilo popolnoma jasno dokazano, da vzglasna skupina *u + nezveneči soglasnik* fonetično ni mogoča. In vendar transkribira uvod (str. 24) besede tipa vprašaj ali vsak z *u*. Kako je vendar mogoče, da stoji zvočnik (vzglasno!) pred nezvenečim soglasnikom, ne da bi s tem ustvaril nov zvočni višek, t.j. zlog? V razpravi Suglasnički skupovi slovenskog književnog jezika je pokazano, da to ni mogoče. Ali je kdo dokazal drugače? — Ne. Pač pa si je uvod pot k pravilni transkripciji zaprl (str. 20) s trditvijo, da »zvočniki nimajo (...) nezvenečih premen«. Ker je pri tem tveganem spoznanju moral vztrajati (iz neznanega razloga), je tip »vsak« transkribiral proti vsem pravilom fonetike z [ʋsək]. S tem se ne postavlja na laž le pisec teh vrstic, ampak tudi sam Ramovš, ki je nezveneči dvoustnični pripornik (pisal ga je s prečrtanim *u*) poznal in ga v svojem Konzonantizmu predvidel tudi za knjižni jezik iz preprostega razloga, ker tak glas v slovenskem knjižnem jeziku jè, obstoji. Piscu teh vrstic je na zahtevo lahko dokazati njegovo eksistenco z elektronskim zapisom. — Kaj pomeni stavek, da »predpono *v*- pred *v* zmeraj pišemo in govorimo kot *u*« (str. 24)? Ali je *v* v tem primeru glas ali črka ali kaj je? Reči bi bilo treba: predpona *v*- ima v položaju pred *v* premeno *u*. — Za predlog *v* ni treba nikakih posebnih pravil. Izgovarja se kakor vsak vzglasni *v*, in če sprejmemo novi pravopisov predlog, po analogiji kot *u* celo pred vokalom. Šamo to je bilo treba napisati namesto 15 vrstic pravila na str. 25. — In *v* zvezi s fonemom [j]: F. Bezljaj je že v tridesetih letih pravilno ugotovil, da njegovo spirantično varianto (namreč [j]) izgovarjamo le še pred naglašanim samoglasnikom, v vseh drugih primerih, posebno za soglasnikom, pa izgovarjamo diftonški [j]. To je edino pravilno, samo da bi bilo treba dovoliti izgovor z [j] tudi sploh v vseh položajih.

(Konec prihodnjič)

FONETIKA,

FONOLOGIJA IN PRAVOREČJE V SP 1962

IV

Razpravljanje o nezvočnikih (po uvodovo o soglasnikih) ne zbuja tako zelo veliko pomislekov kakor pravkar obravnavano o zvočnikih. Motijo npr. formulacije v zvezi s tako imenovanim prilikovanjem, ki ni nič drugega kot premena, tj. namesto glasu, kakor je, vzemimo *d*, nastopa zaradi tega, ker mu sledi nezveneči soglasnik, njegov nezveneči par: torej namesto *gladka* govorimo *glatka* (in seveda namesto *glasba* *glazba*). Uvod za te primere trdi, da se »sprednji (soglasnik) po zvenu izenači s prihodnjim«, oz. da »postanejo zveneči pred nezvenečimi tudi sami nezveneči in narobe« (str. 26). Napačen je predvsem tisti »postanejo«, kj predvideva nekako metamorfozo zvenečih nezvočnikov v nezveneče in obratno. Te metamorfoze v resnici ni. V zvezi s temi pojavi se nezvočniki ne spreminjajo iz zvenečih v nezveneče in obratno (ker bi po tej logiki bili v izgovoru najprej [morda v prvem delu?] zveneči, a bi postali nato nezveneči in narobe), temveč si artikulacijski proces glede na predsamoglasniški (ali predzvočniški) nezvočnik izbira enakovrstne, tj. bodisi zveneče ali nezveneče nezvočnike. Prilikovanje je potemtakem treba razumeti ne kot spremi-njanje, postajanje, kakor to dela pravopisov uvod (po zgledu na slov. slovnice), temveč kot omejitev v izbiri nezvenečih in zvenečih nezvočnikov. Pravilo bi se torej moralo glasiti: pred zvenečimi nezvočniki stoje v slovenskem knjižnem jeziku lahko le zveneči, pred nezvenečimi pa le nezveneči nezvočniki; zato črke *b d z ž g* pred nezvenečimi nezvočniki beremo (izgovarjamo) kot [p t s š k], črke *p t s š k c č h f* pred zvenečimi nezvočniki pa kot (b d z ž g dz dž γ v).

V zvezi s pravkar rečenim je tudi pravilo za izgovor nezvočnikov, kadar se nahajajo pred premorom (prim. pod, pot) oz. tudi v besedni enoti (v tako imenovanim fonetičnem bloku) na meji dveh besed ali morfemov pred samoglasnikom ali zvočnikom (prim. mlad mož, mlad oven, sit mož, sit oven). Za slovenski knjižni jezik je v teh primerih izbira nezvočnikov omejena na nezveneče, tj. v vseh teh primerih govorimo le nezveneče nezvočnike: [pòt pót mlátmóš mlatôvæn, sitmóš sitôvæn]. Uvod pozna samo primere na koncu govorne enote (tip [pòt pót]), pa še tu pravi za tip »pod« (= [pòt]), da »se zveneči zaporniki skoraj ne ločijo od nezvenečih« (str. 26). To je v primeri s starim pravopisom in slovensko slovnico od tridesetih let sem, ki sta govorila v takih primerih o na pol zvenečnosti, vendarle že napredek na poti k resnici, ki jè, da v takem položaju v knjižnem jeziku izgovarjamo le nezveneče soglasnike, in sicer popolnoma nezveneče, tj. *pod* z enakim *t* kakor *pot*. (V slovenskih dialektih tvorijo izjemo le pripadniki dela rovtarskih narečij in Ziljani, ki po Ramovšem Konzonantizmu govore v teh primerih zveneče nezvočnike.) Nezvenečnost je za obravnavane primere ugotovil že Stanislav Škrabec, Slovenski pravopis 1935 pa je — po ne vem čigavi »zaslugi« — to spoznanje zavrgel, za njegovo ponovno upoštevanje v slovenskih jezikovnih priročnikih (v govoru je to itak samo ob sebi razumljivo) pa se v svojem pisanju že neka časa trudi avtor teh vrstic.

Kako težko je slovo uvoda od na pol zvenečih soglasnikov na koncu govorne enote, priča tudi dejstvo, da »skoraj nezvenečnost« priznava le zapornikom, za

pripornike (tip *mraz*, *mož*) pa se sploh ne briga. Ali za te primere vztraja pri na pol zvenečnosti ali pa dopušča tudi pri njih »skoraj zvenečnost« ali celo nezvenečnost samo, ni jasno, saj nam zadevno mesto v uvodu (str. 26) sporoča le, da sta »izmed pripornikov (...) samo s in š dobila zveneče pare v fonemih«. Upati je, da se uvod vsaj prikrito le nagiba k mnenju, da se v takih primerih izgovarja *mràs*, *móš*, kar je edino primerno za knjižni jezik.

In nič ne pomaga: tudi izgovor *mlát móš*, *mlát óvən* bo treba priznati, če nam je do tega, da znanost in poljudna znanost občinstvu sporočata resnice, in ne na pol resnice ali celo neresnice. Če se bomo končno odločili za to edino pravo načelo, bomo morali v zvezi z razporeditvijo slovenskih nezvočnikov priznati tudi izgovorno razliko med tipom *mlad mož*, *mlad oven* in tipom *od moža*, *od ovna*. V prvem primeru govorimo, kakor smo videli, *mlat mož*, *mlat oven*, v drugem pa *od moža*, *od ovna*. V svojem pisanju sem na to razliko že opozoril in prav na njeni podlagi prišel tudi do spoznanja, da imamo predlog *z*, ki se v skladu s premenilnimi zakonitostmi slovenskega knjižnega jezika pred nezvenečimi nezvočniki realizira kot *s*, kar na str. 43 uvod tudi sprejema, na str. 7 pa še vztraja pri napačnem *s/z*. (Dokaz za *z/s* je skladnost s predlogi tipa *pod* in neskladnost s predlogom *k/g*: *z ovnom*, *z možem*, *z bratom* — *s hišo*

pod ovnom, *pod možem*, *pod bratom* — [pot] hišo
[g] bratu — *k ovnu*, *k možu*, *k hiši*.)

Med soglasniškimi sklopi oz. v poglavju o prilikovanju pogrešamo obravnavo izgovora glasovnih zvez tipa *od strica*, *pod zobom*, *pod žago*, *od šila*, kjer govorimo zelo afrikatam podobne glasove, in le, če se posebej potrudimo, dva ločena glasova. Prav tako velja, da se v neprisiljenem govoru namesto dveh enakih soglasnikov v okviru fonetične enote izgovarja en sam, a dolgi glas. Pravpisovno pravilo, da do tega prihaja »večinoma« (str. 27), bi bilo treba nadomestiti z »vedno«. Tudi č ni nikaka izjema, zato podvojitve *zahtevati* ni upravičeno. Uvodovo pravilo, da se »s predlogi začetni soglasniški sklop lahko pomnoži (...) le prav redko nad tri člene« (str. 27), me je spodbudilo k štetju: ta »prav redko« je samo pri sklopu *str-* v pravoizpisu izkazan 120-krat. Torej ni posebna redkost.

V

Pri naglasu se je SP v veliki meri približal resničnemu sodobnemu naglaševanju. Za to se imamo zahvaliti gotovo tudi kritikam, ki so bile izraz odpora vseh tistih, katerim je bilo arhaizirajoče, večkrat celo le skonstruirano naglaševanje, v posebni meri značilno npr. za Sovretovo pisanje, le prehudo zanemarjanje dejanskega stanja. Opozorim naj npr. le na sprostitev naglasa pri besedah, ki imajo v osnovi polglas: končno nam je dovoljeno naglaševati tudi *māgla*, *tāmən* ipd. Povedano je tudi načelo naglaševanja namenilnika in še to in ono. Vendar se zbuja še vedno nekateri pomisleki.

Že prvi stavek, ki razpravlja o naglasu, namreč »Slovenski poudarek je prost in zato ni vezan na določen zlog«, razodeva netrdnost pojmovanja. Ali je slovenski naglas res prost, nevezan na določen zlog? — Saj ne moremo reči očè, tudi ne matére ali mèso. Prost, vendar tudi le pri določenih kategorijah, je le deloma: npr. lahko rečemo roké ali rôke, písati ali písáti. Kot kaže zadnji primer, je tudi taka prostost omejena, saj npr. namesto písati ali písáti ne moremo reči písáti. — Kako je pa potem slovenski naglas mogoče ločiti od naglasa, kakršen je npr. češki ali poljski? Reči je treba: slovenski knjižni naglas večinoma ni napovedljiv. To pomeni, da si moramo skoro za vsako besedo (in njene oblike) zapomniti dodatno, kateri

njen zlog je naglašen. Napovedljiv je naglas le za določene oblikoslovne kategorije, kakor npr. pri dvozložnih samostalnikih ž. sp. na -a, ki imajo naglas lahko zmerom na prvem zlogu (tako tudi pridevniki), ali npr. za deležnik na -č, za posamezne končnice (npr. -éh v mest. mn., -ú v rod. edn.) in v precejšnji meri tudi za predpone občutenih sestavljenk (pòdpresédnik — podpís) ipd.

Zelo pomanjkljivo se mi zdi uvodovo razpravljanje o razporeditvi slovenskega naglasa na kratkih zlogih. Razporeditev kvantitete pri naglašanih vokalih je s stališča sinhronosti, če ne upoštevamo pravkar obravnavanih primerov, nenapovedljiva, četudi je vsaj za nezadnje zloge, če že vemo mesto naglasa, res mogoče reči, da so v pretežni večini dolgi. Ker je torej nenapovedljiva, se slovenski slovničarji v bistvu nikoli niso posebej ukvarjali npr. z razporeditvijo slovenskih dolgih naglašanih samoglasnikov. Samo navidezno na boljšem je s historično gramatiko, ki za slovenski knjižni jezik lahko napoveduje tako kvaliteto kakor kvantiteto naglašene vokala in še mesto akcenta samega, vendar le, če si predhodno priskrbi obvestila o prvotno slovenski kvantiteti in kvaliteti vokalov ter o kvaliteti in mestu naglasa. (Isto je, če si moramo taka obvestila priskrbeti iz kakšnega narečja.) Iz vseh teh razlogov je torej slovenski slovničar opozarjal samo na jasno določljive omejenosti v porazdelitvi slovenskih vokalov. Glede tega je bilo npr. mogoče reči, da se polglas nikoli ne nahaja na koncu besede, ali da je kratki naglas, kot smo že rekli, omejen v bistvu na zadnji ali edini zlog. Tistega »v bistvu« ni doslej pri nas menda še nihče natančno določil, toda tako malo obvestil o tem, kakor jih ima uvod, vendarle ni.

Glede porazdelitve kratkega naglasa v nezadnjem zlogu je uvod namreč čudno skrivnosten, kolikor ne tu in tam tudi neresničen. Tako se za i (str. 15) trdi, da ga v zbornem govoru nahajamo le v zadnjem zlogu. Toda gotovo je, da bi ga izjemoma bilo mogoče najti tudi v take vrste tujkah, kot so inkonsekventen ali intranzitiven ali interplanetaren, tj. v primerih, ko poleg takih sestavljenih primerov uporabljamo tudi nesestavljenke (v našem primeru konsekventen, tranzitiven, planetaren), do katerih želimo vzpostaviti nasprotno razmerje, torej kadar so sestavljenke uporabljene (in tvorjene) opozicijsko nasproti takim nesestavljenkam. Isto velja seveda tudi za druge vokale, npr. za antibarbarus, antifašist, antisemitizem, ki jih SP obravnava prav tako z enim samim naglasom. Če za à v nezadnjem zlogu SP trdi, da ga nahajamo »redno na koncu besed ali v enozložnicah« (str. 17), bi bil potem v primerih kot tjákaj izreden. Mislim, da bi bilo treba prvič sploh opozoriti na te primere, drugič pa tudi poiskati določevalne okoliščine. V bistvu gre za sestavljene besede, kakor smo jih imeli že zgoraj (antifašist), kjer pa morejo imeti posamezni sestavni deli tudi le potencialni kratki naglas (intranzitiven), ne samo dolgega, ki se v taki zvezi skrajša. Tudi slovenski primeri so zloženi (tjà-kaj).

Pri razdelitvi kratkega naglasa v nezadnjem zlogu je uvod tudi še drugače netočen, da ne rečem površen. Tako pri kratkem ò beremo, da ga nahajamo »v enozložnicah in v zadnjem zlogu« (str. 18). Ker je bila formulacija pri è in à taka, da je nakazovala možnost njegove razvrstitve tudi v nezadnjih zlogih (izrazi »navadno, redno«), bi človek mislil, da kratkega naglašenega ò v nezadnjem zlogu sploh nimamo: vendar nas pravopisov slovar sam pravilno opozarja npr. na pòdkánclerja in pòdnarèče ali npr. še na pòdodbòr (kjer se *pod*-ov potencialni kratki naglas zaradi posebne pomenske obremenjenosti res realizira). — Po vsem rečenem je zelo verjetno, da tudi uvodova trditev (str. 18), češ da ù nahajamo »le v končnem zlogu ali v enozložnicah«, ne drži. Res ni težko najti primere za nasprotno: tükaj, tùle.

V zvezi z razdelitvijo kratkega naglasa v sestavljenih besedah bi bila seveda nujno potrebna primerna daljša razprava, ki bi te stvari dokončno razčistila. Dejstvo, da take razprave doslej še nimamo, pa nas nikakor ne opravičuje, skrivati

se za nejasne ali celo napačne formulacije v takih primerih, kakor smo jih pravkar obravnavali. Najmanj, kar je mogoče zahtevati, pa je to, da bi si glede razdelitve kratkega naglasa morali biti vsaj sestavljavci SP v konkretnih primerih edini, oz. če so si bili, bi bili morali vztrajati pri enkrat izbranem stališču. Sedaj v SP opazamo razliko med naglaševanjem zadevnih besed v uvodu in slovarju: v prvem so npr. ampak, marveč, medtem pisane z dolgim akcentom (str. 80), v slovarju pa imajo kratki naglas (le *medtem* tudi dolgega). Po teh primerih sodeč, je bil odbor resnici bliže v slovarju kakor v uvodu.

Pri nekaterih formulacijah bi bilo treba biti jasnejši, bolj poveden, treba bi bilo bolje razlikovati. Tako bi, namesto da rečemo, da je »slovenščina v dolgih zlogih ohranila« razliko med rastočo in padajočo intonacijo (str. 28), kazalo reči »del slovenskih narečij«. Potem tudi za kratke naglašene zloge ne bi bilo treba reči, da so samo padajoče naglašeni (str. 28), ker imamo narečja, ki imajo rastoče intonirane tudi kratke vokale (ali zlogonosce). Ali: za naglasno svobodno varianto pomoči — pomóci (str. 29) bi bilo treba reči, da je značilna za *nekater*e dvozložne, in ne samo *nekater*e samostalnike. In tako naprej: »V nekaj primerih potegne predlog poudarek k sebi: na večer« (str. 29). Ta »v nekaj primerih« je določil — mislim Rigler — s tem, da je ugotovil, da velja to le takrat, če gre za adverbativno (na večer) rabo, dodati pa bi bilo treba še: oz. za trdno zrasle rečenice (jezik za zóbe). Uvod je deloma šel v to smer, toda zelo nespretno, saj je za »jezik za zóbe« in za »za róke se primeta« zapisal, da gre tu za krajevni pomen! — V tej zvezi je nepotrebna tudi »opomba«, da je »razen pri ženskih samostalnikih na soglasnik« taka »raba omejena samo na tožilnik«. Sploh je omejena samo na tožilnik, saj je s póti prišlo med primere po pomoti, ker je to danes čisti prislov in je na str. 821 v pravopisu samem tako tudi obravnavan (pojdi mi s póti, tj. umakni se mi).

Popolnoma nemogoče je rezoniranje naslednje vrste (str. 31 2): »Z glagoli četrte vrste so v oblikah nedoločniške osnove izenačeni glagoli druge vrste; *od tod* (podčrtal JT) dvojnice: *potegníti* (...) *potégniti*«. Naglas *potégniti* se seveda ne uveljavlja zaradi oblikovne enakosti z glagoli četrte vrste (vlačiti), kakor meni uvod, saj imamo tudi poleg pisati še pisati, čeprav glagoli pete vrste »v oblikah nedoločniške osnove« niso zenačeni z glagoli četrte vrste. — In naglas pri namenilniku dovršnih glagolov: »Namenilniška oblika dovršnikov je enaka kratkemu nedoločniku: *izjema sta sést in léč*« (str. 32). Prvič nikjer v knjigi ni povedano, kako in kje se naglašuje ta kratki nedoločnik, in drugič to sploh ne drži: v svojem zadevnem člančiču v JiS sem glede tega zapisal, da se naglašujejo ti primeri po zgledu ustreznih nedovršnikov (grem kosít = grem pokosít), kadar pa nedovršnika ni, po nedoločniku.

In še zadnje: v uvodu (str. 30 4) je zapisano: »Poudarjena *i* in *u* v zadnjem zlogu zloženka sta dolga: *lahkokríl*« itd. Toda v slovarju (str. 676) beremo vendarle tudi kratek *i*: presit. — Tudi za naglašeni priponi -iv in -ljiv morda ni bilo potrebno določiti, da »imajo v SP v im. edn. m dolg poudarek: *lažniv* (...), *ubogljív* (...)« (str. 30). Ali se pravopis zaveda, da se v takih primerih govori tudi (če ne celo sploh) kratek vokal? S čim lahko opraviči dosledno pisanje tipa plačljív za še v starem pravopisu kratko plačljív? Zdi se, da je ta popravek v zvezi z napačnim pojmovanjem vprašanja kvantitete pri poudarjenih samoglasnikih, ki se je nakazovalo že v SP 1950 s tem, da se je poudarjala nekaka kratkost (bolje krajšost) dolgih naglašanih *i* in *u* v primeri z drugimi samoglasniki. Tu ne gre za absolutno trajanje, temveč za relativno, tj. za odnos med dolžino kratkih in dolgih naglašanih vokalov. V takem primeru slovnično razmerje med dolgima in kratkima *a* in *i*, ki je v absolutnem trajanju tako zelo očitno nasprotno, le ni tako daleč vsaksebi, saj se 15 : 10

za *a* in 10 : 8 za *i* spremeni v odnos 3/2 — 3/2,5, kar ne gre zanemarjati. Niti pri priponi -ljiv ne. — Za konec še obratni primer. V uvodu (str. 28) je iz splošnega pravila, da imajo samostalniki tipa megla končnici -e ali -o dolgi in kratki, izvzeta beseda tema, češ da pozna samo kratki naglas, tj. temè, temò. Na str. 887 pa pravilno beremo temà, -é in -è. Saj bi bilo res čudno, da bi se prav en sam primer iz docela neznanega vzroka upiral tej splošni tendenci naglaševanja.

VI

V zadnjem poglavju tega dolgega pretresa slovenskega pravopisa je treba spregovoriti še o prenosu tujih imen v slovensko govorno besedo ter še o drugih tujih besedah, ki se pri nas uporabljajo v pisavi in govoru. Ugotoviti moram, da načelnega o teh problemih ne beremo veliko, a tudi tisto, kar je rečeno, je raztreseno skoro po vsem uvodu. V nasprotju s tem je toliko več podrobnosti, ki prav zaradi načelne nezasidranosti včasih medsebojno niso vsklajene. O delu teh problemov je že bilo govora v zvezi s pravopisnimi zvezami *i* + katerikoli vokal. Iz tistih primerov bi se dalo sklepati, da se uvod prav boji prilagoditve tujih besed (tj. glasov in njihovih zvez) slovenskim pravorečnim razmeram. In vendar se mi zdi zadnje edino pravilno. Če se mora celo latinščina prilagoditi izgovornim značilnostim rodnega jezika angleškega učenca in predavatelja — tako se godi tudi večini glasovnih značilnosti drugih jezikov — in če tako delajo tudi Francozi, Nemci, Rusi itd. — zakaj bi se potem ravno mi Slovenci morali nenehno prilagojevati izgovornim značilnostim jezikov, iz katerih si sposojamo posamezne besede ali omenjamo njihova imena. In to celo spričo dejstva, da so naša narečja pri tem ravnala ravno nasprotno, tj. so tuji glasovni material prilagajala sebi. Slovenski jezik si je v svojem sedaj že več kot tisočletnem razvoju tuje glasovje suvereno podrejal in dela to v ustih navadnega zemljana gotovo še danes. Po pravopisovem uvodu pa je izgovor tujk in tujih imen zapisan le »po nekoliko poenostavljenem fonetičnem ključu« (str. 5), ker da se »tako imena v splošni rabi tudi največkrat izgovarjajo« (ib.).

Kaj se pravi nekoliko poenostavljeni fonetični ključ? Le s težavo si ga lahko sestavimo sami, a vidimo, da je zakompliciran npr. z dvojno obravnavo istih tujih glasov: tako glas [ö], če je v francoski besedi, sprejemamo z [e] (Lisieux [lizje] str. 67), toda nemškega spoštujemo in ga izgovarjamo (le kako?) kot [ö] (Goethe), enako še danski ϕ (str. 51). Pri glasu *ü* sta francoščina in nemščina izenačeni, tako da tako nemškega *führerja* kakor francoski *menu* izgovarjamo z [ü]. Izgovor je tak menda zato, ker *ü* poznajo tudi nekatera naša narečja. Toda knjižni jezik tega glasu ne pozna, prav tako kot *ö*-ja ne, zato ga tudi v knjižnem jeziku treba ni izgovarjati. Ubogi Goethe je kljub slovenski izgovorjavi *ö*-ja tako zelo oddaljen od svoje prave nemške podobe (= samo proti koncu zveneči g, [ozki ö], aspirirani t, polglas nam. našega širokega ê na koncu), da nam gotovo ne bo zameril, če še namesto *ö*-ja, ki ga veliko naših ljudi itak ne zna izgovoriti, uporabljamo svoj domači e. Izenačimo ga torej s francoskim Lisieuxom, obema pa pridružimo še francoskega Creusota, ki ga po SP moramo v nasprotju z Lisieuxom izgovarjati z *ö*. (V zvezi z različnim obravnavanjem Lisieuxa in Creusota se pojavlja vprašanje, ali se uvodu zdi izgovor *ö*-ja sredi besede lažji kakor na njenem koncu.) Tudi *führer* nam bo odpustil *i* namesto *ü*-ja, saj naši *r*-i tudi že ne zvenijo čisto (= niti približno) nemško. Francozi so nam zanemarjanje nosnikov že odpustili, zato korajžno naprej v tej smeri. Sam Phoebus (izg. Febus) bo zaradi tega rešen diskriminacije.

Tudi soglasnike je treba v slovenski izgovorjavi približati slovenskemu jeziku v tem smislu, da tuje glasove nadomeščamo z enakimi ali najbližjimi domačimi, in

sicer vedno in povsod. Seveda se morajo takšni soglasniki v slovenski govorni verigi obnašati prav tako kot slovenski. To pomeni npr.: ker v izglasju pred pavzo (in še drugje, kakor smo videli) v slovenščini niso mogoči zveneči nezvočniki, se tudi Lesage izenači s slovenskim Tomažem: [lesaš = tomaš] (SP 58 lesaž). Isto velja za gospoda Coleridgea: namesto [kólridž kólridža] (str. 58) bi ga bilo treba transkribirati [kólrič kólridža]. — Če pravimo, da se v slovenščini namesto zlogotvornega *r* izgovarja [ər], potem se mora temu pokoriti tudi Sartre: transkribirajmo ga s [sartər] in ne s [sartʀ] (str. 58), ker bi bil tak izgovor mogoč le, če bi *-r* v izglasju po francoski navadi izgovorili nezveneče. — Prav prepisovanje pa je, če glasoslovne zveze vokal + *j* v angleščini transkribiramo z *ī* [kòpirajt] (str. 163), francoske pa z *j* [kornej]. Pravilno je samo prvo. Prim. še [poatjejski] (str. 67) proti [olrajt] (prav tam). — Višek nesmotrnega prepisovanja tujih slovarjev in s tem v zvezi neupoštevanja razporeditve slovenskih glasov pa pomeni transkripcija nekaterih angleških imen in tujk: Yale = [jejl], yankee pa se piše [jenkil], čeprav tudi v slovenščini poznamo pred *k* (in *g*) mehkonobni *n*. Tudi yankeejevski se gotovo ne izgovarja z [v], temveč z [u], prav kakor Yellowstone, ki je transkribiran pravilno [jeloŋstɔn]. (Vse to se nahaja na str. 963). — Za weekend se predlaga neslovenski izgovor z [u] v vzglasju (str. 962). Ali ni edino primerno vikent, vikenda? In šele whig (str. 962)! Celó [hūig], tj. s [hu] na začetku in z zvenečim zapornikom (g) na koncu naj ga izgovarjamo. Kakor tu [vik viga] izgovarjamo tudi Windsor (str. 962) z navadnim *v*, ko je tudi že njegov konec poslovenjen (prim. [uindz] proti [ɔr]). Zaradi par angleških besed vendar ne bomo rušili sistemске premene slovenskih soglasnikov. — Pa pustimo nadaljnje ugotavljanje nedoslednosti in neprimerosti in se za konec zaustavimo za trenutek še ob pisavi tipa führer, wagnerjanec, whigovec in ničejanec. Slovenskemu jeziku primerno obravnavan je samo ničejanec, pisan z navadnim *i* in *č* za izvorni *ie* in *tzsch*. Kadar kakšno tujko čisto poslovenimo, tj. kadar jo uporabljamo kot domačo besedo in ne kot tujejezični navedek, jo moramo dosledno tudi pravopisno posloveniti. To pravilo bi si bilo dobro zapomniti in ne strašiti po pravopisu z nemogočo spako führer ali wagnerjanec in whigovec. Po slovensko se temu reče firer, wagnerjanec in vigovec in konec. Četudi smo se za ničejanca odločili samo zato, ker bi tisti *ietzsch* za slov. *ič* bilo le prenerodno, se povzpni mo k spoznanju, da je nerodno in nepotrebno tudi whigovstvo in führerstvo.

Obravnavati bi bilo na tem mestu treba še pisavo in izgovor imen delujočih oseb (in vsega tistega, kar se jih še drži), namreč bralca in bravca, toda na neupravičenost izvedene reforme so slovensko javnost opozorili že drugi. Prav tako bi bilo treba spregovoriti še o morfološkem vdoru latinščine in grščine v slovenščino in s tem v zvezi o odtujitvi še tistih nekaj udomačenih latinskih in grških imen, s katerimi operira naš povprečni izobraženec in šolar, a to spada le deloma v okvir našega pretresa, zato pa toliko bolj v morfologijo in zasluži obširne obravnave kdaj pozneje. Tako je torej naše pisanje pri kraju.